

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Esir Düşen Rus Subaylar

The Russian Officers as Prisoners of War in the Ottoman Empire in the 19th Century

<https://doi.org/10.52792/tws.1631410>

İbrahim KÖREMEZLİ¹

Araştırma Makalesi

¹ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi – Dr. Öğretim Üyesi

ORCID: 0000-0003-4130-8186

Sorumlu yazar/Corresponding author:

İbrahim KÖREMEZLİ

E-posta/E-mail:

ikoremezli@ogu.edu.tr

Geliş tarihi/Received:

26 Şubat 2025

Revizyon talebi/Revision

Requested:

9 Mart 2025

Son revizyon /Last revision:

24 Mart 2025

Kabul tarihi/Accepted:

16 Nisan 2025

Atıf/Citation:

Köremezli, İbrahim. “19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Esir Düşen Rus Subaylar.” *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 6, no. 1 (2024): 11-32.

Özet

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki savaşların cephe gerisi, askeri, siyasi ve sosyal dönüşümler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nde savaş sırasında alınan muharip ve sivil esirlerin köleleştirilmesi terk edilirken, bu gelişme Müslüman toplum tarafından hoş karşılanmadı. Bu yüzden Osmanlı-Rus savaşlarında devlet siyaseti ve resmi söylem ile savaş esirinin maruz kaldığı muamele arasında bazı uyumsuzluklar meydana geldi. Dahası esirlere insani muamelede bulunma isteği ile esirlerin kaçmasını ya da stratejik bilgi elde etmesini engelleme zorunluluğu esirlere muamelede mühim bir ikilem oluşturdu. Osmanlı yönetimi esirlerin sivil halk ile iletişimini riskli bulurken, sıkı gözetim Rus esirleri daima rahatsız etti. Diğer taraftan savaş esirinin izolasyon ve gözetim şartları belli koşullar altında esnemeye de müsaitti. Avrupalı diplomatik temsilciler, bazı Levanten aileler ve Osmanlı ordusunun gayrimüslim mensupları ile temas esaret hayatını kolaylaştırabilmekteydi. Esirlerin nerede ve nasıl ikamet edecekleri ve gözetimlerinin nasıl olacağı bitmeyen bir tartışma olmakla birlikte İstanbul'a alternatif bir mekân bulunamadı. Bu çalışma Osmanlı-Rus Savaşları literatürünün eksik bir sayfasını oluşturan savaş esaretini konu almaktadır. Çalışma Rus subaylarını merkeze alarak esaret hayatını ele alacak, 19. yüzyıl boyunca savaş esirliğindeki değişim ve devamlılıkları tartışacaktır. Bu tartışma için Nikolay Klement, Aleksandr Rozalion-Şoşalskiy, Aleksandr Dyugamel ve Vladimir Klevezal'in bıraktığı hatıratlar Osmanlı arşiv belgeleri ile mukayeseli olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Rusya İmparatorluğu, Osmanlı Devleti, Rus Savaş Esiri, Savaş Hukuku, 19. Yüzyıl

Abstract

There are important clues about military, political and social transformations behind the fronts of the Russo-Ottoman wars. While the enslavement of combatants and civilian prisoners taken during war was abandoned in the Ottoman Empire starting from the late 18th century, this development was not welcomed by the Muslim society. Therefore, there were some discrepancies between state policy and official discourse and the treatment during the Russo-Ottoman wars. Furthermore, the desire to treat prisoners humanely and the necessity to prevent prisoners from escaping or gaining strategic information created a significant dilemma in the treatment. While the Ottoman administration found any communication between prisoners and Ottoman Christians risky, strict surveillance made Russian prisoners always uncomfortable. The isolation and surveillance conditions could however be relaxed under certain conditions. Contact with European diplomatic missions, some Levantine families, and non-Muslim members of the Ottoman army could make life in captivity easier. Where and how the prisoners would reside and how they would be monitored was a constant topic of discussion, but no alternative location to Istanbul could be found. This study is about captivity, which is rarely discussed in the literature of the Ottoman-Russian Wars. The article examines the life of captivity with a focus on Russian officers and discuss the changes and continuities in captivity throughout the nineteenth century. For this discussion, the memoirs left by Nikolai Klement, Alexander Rozalion-Soshalsky, Alexander Dyugamel, and Vladimir Klevezal will be evaluated comparatively with Ottoman archival documents.

Key Words: Russian Empire, Ottoman Empire, Russian Prisoner of War, Law of War, 19th Century

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde esir Ruslar denildiğinde ilk akla gelenler harp ilanını ile birlikte kendini Yedikule Zindanı'nda bulan Pyotr Tolstoy (1710-11), Aleksey Obreskov (1768-71), Pavel Levaşov (1768-71) ve Yakov Bulgakov (1787-1789) gibi talihsiz diplomatlardır.¹ Bulgakov önceki diplomatlardan daha iyi muamele görmekle birlikte kendini yine de Yedikule'de bulmuştu.² Bir sonraki yüzyılda diplomatlar artık savaşın günah keçisi olmaktan çıktı. 1806-12 Savaşı'nda Rusya Büyükelçisi Andrey İtalinski zindana atılmadığı gibi savaş sırasında Rus diplomatın güvenliği artırıldı ve kısa zaman içinde de İstanbul'dan ayrılmasına izin verildi.³ Diplomatların daha iyi muamele görmesi Osmanlı diplomasisi açısından yeni bir dönemi işaret ediyordu. Savaş sırasında esir alınan asker ya da sivillerin savaş ganimeti olarak görülmesi, köle olarak satılması ya da fidye ile serbest bırakılması uygulamaları daha 18. yüzyılda terk edilmeye başladı.⁴

Savaş yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin köle ihtiyacının karşılanmasında başlıca vasıtayken, 18. yüzyılda bu özelliğini kaybetmeye başladı. Klasik dönemde savaş sırasında alınan esirlerin köleleştirilmesi devletin sosyal ve ekonomik yapısının önemli bir boyutunu oluşturmaktaydı.⁵ 18. yüzyılda ise savaş ile köle edinilmesi artık eskisi kadar işlevsel değildi. Bu dönemde mirî esirlerin en önemli kullanım alanı neredeyse ortadan kalktı. Yelkenli gemilerin küreklikerin yerini almasıyla kürekçi ihtiyacı kalmadı.⁶ Osmanlı Devleti'ndeki savaş esiri düzenini etkileyen diğer önemli faktör ise savaşların Osmanlı coğrafyasına kayması ve neredeyse tamamen yenilgi ile sonuçlanmasıydı. Savaşı kendi ülkesinde kabul eden bir ordunun düşman askerinden ya da halkından esir alması tabiatıyla zordu. Dahası Osmanlı Devleti düşmandan çok daha fazla esir vermeye başladı. Rusya'nın çok sayıda Müslümanı esir etmesi Osmanlı Hükûmeti'nin esir siyasetini derinden etkiledi.

İlk kez Karlofça Antlaşması ile esaretin savaş sonrasında mübadele veya fidye yoluyla sona ermesi bir zorunluluk haline geldi.⁷ Bu durum esirler ile ilgili yeni bir dönemin başladığına işaret ediyordu. 1730'lu yıllarda hem İran hem de Rusya ile yapılan anlaşmalarla esirler bu sefer ilk kez fidyesiz olarak serbest bırakıldı.⁸ Bu yüzyılda savaşın bitimiyle esir değişimi bir norm haline gelirken savaş sırasında esir alınanların köleliği geçici bir karakter kazandı. Osmanlı Devleti esirlerin serbest

¹ İstanbul'daki Rusya temsilcilerinin genel bir değerlendirmesi için bakınız, V. Teplov, *Russkie predstaviteli v Tsargrade 1496-1891* (St. Petersburg, 1891).

² Viktor Taki, *Tsar i sultan. Osmanskaya imperiya glazami rossiyan* (Moskova, 2017), 67.

³ A.g.e.

⁴ Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki savaş esiri hukukunun gelişimi hakkında bakınız, Will Smiley, *From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law* (Oxford, 2018). 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Rus ve Avusturyalı savaş esirleri için şu çalışmalara müracaat edilebilir. Fatma Sel Turhan, *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri. 'Soltat Vasil İstefan, Uzun Boylu Genç Oğlandır'* (İstanbul, 2018); Fatma Sel Turhan, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies of the Ottoman Domain*, 8/14 (2018), 13-42; Fatma Sel Turhan, "Conversion of War Captives in the Ottoman Lands During the Eighteenth Century: Rules, Applications and Abuses", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26/4 (2024), 524-541; Levent Düzcü, "Osmanlı Devleti'nin Avusturyalı Savaş Esirlerine Karşı Tutum ve Politikası (1788-1793)", *Tarih ve Günce. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*, 8 (2021), 379-408.

⁵ Osmanlı'daki kölelik kurumu ile ilgili iki klasik çalışma için bakınız, Y. Hakan Erdem, *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise* (Londra, 1996); Ehud R. Toledano, *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East* (Londra, 1997).

⁶ Smiley, 72.

⁷ Smiley, 50; Turhan, *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri*, 24.

⁸ Smiley, 64.

bırakılmasında aktif bir rol oynayarak, 100 kuruş karşılığında halkın elindeki savaş esirlerini topladı.⁹ Savaşta esir alınanların değişimi 18. yüzyıl boyunca savaş sonrası diplomasinin en mühim konularından biri haline geldi.

Nihayet 1768-74 Savaşı ile birlikte ele geçirilen muharip unsurların köleleştirilmesi uygulaması terk edildi. Dolayısıyla, bu savaşla birlikte düşman askerleri ilk kez devletin sahip olduğu köle anlamındaki “mirî esir” yerine zorunlu misafır olarak anlaşılabilecek “savaş esiri” muamelesi gördü. 1787-92 Harbi'nde halkın elindeki esir sayısı önemsizleşti, devlet ise esir askerleri yine kendi gözetimi altına aldı ve halk arasında köle olarak satılmasına mani oldu. Hukuki olarak bu esirler devlet kölesi de olsa artık çalışması, fıdye ile serbest bırakılması ya da satılması devlet politikasını yansıtmıyordu. Esirler çalışsalar da artık tutulma amaçları yaptıkları iş değildi. Savaş sonuna kadar devletin elinde bulunmaları siyasi açıdan faydalı görülüyordu.¹⁰ Bu dönemden itibaren Rusya elindeki Müslümanları sağ salim geri getirmek Osmanlı Devleti için öncelikli hedefti.

Aslında bir toplumsal kurum olarak kölelik 19. yüzyılda hâlâ çok canlıydı ve Müslüman olmayan bir savaş esiri hukuken köleleştirilebilirdi; fakat esirlerin askerî ve tarımsal alandaki kullanımı neredeyse ortadan kalkmış ve Osmanlı'daki kölelik alanı büyük ölçüde daralmıştı.¹¹ Bu gerçeklikle birlikte savaş alanındaki değişim Osmanlı Devleti'nin savaş esirine bakışını ve muamelesini değiştirdi. 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti yakalanan esirler için para verme uygulamasından vazgeçti. Önce Fransız esirler için uygulanan bu değişiklik 1806-12 savaşı itibarıyla Osmanlı-Rus savaş esiri hukukunun yeni bir özelliğini oluşturdu.¹² Nihayet savaş esirini köleleştirme uygulaması 1828-29 Savaşı ile son buldu. Bu savaşta devlet bir taraftan askerlere esirleri sağ olarak teslim etmeleri konusunda uyarırken, diğer taraftan esaret hayatının daha çekilir olması içinde bazı önlemler almaktaydı.

18. yüzyılın sonunda Fransa ile karşı karşıya gelen Osmanlı Devleti aldığı Fransız esirleri elinden geldiğince memnun etmeye çalıştı.¹³ Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 19. yüzyıldaki dört savaşta (1806-12, 1828-29, 1853-56, 1877-78) savaş esirine bakış ve muamele şaşırtıcı derecede benzerlikler taşımaktaydı. Zorunlu misafır olarak görülen savaş esirine iyi muamele büyük devlet davranışı olarak görüldü. Osmanlı Devleti'ndeki reform çabası ve düzenli orduya geçiş esirlerin hayatını olumlu etkiledi. En önemlisi Rusların Osmanlı'dan daha fazla savaş esirine sahip olduğu gerçeği Rus esirlere kötü davranmayı da, onları köle olarak Osmanlı toplumuna dahil etmeyi de rasyonel bir seçenek olmaktan çıkardı. 19. yüzyıldaki Osmanlı modernleşmesi ve uluslararası insani hukuktaki gelişmeler bir önceki yüzyılda Rusya ve Osmanlı Devleti arasında şekillenen savaş esiri teamüllerini etkilerken savaş esirinin koşullarında kayda değer iyileşmeleri beraberinde getirdi. Esirlere muamele müteakiliyet esasına dayanırken Müslüman esirlerin refahı için Rus esirlere iyi muamele edilmesi bir zorunluluktur.¹⁴ Diğer taraftan savaş esirlerinin düşmana teslimi Osmanlı toplumu ve devleti arasında hukuk anlayışında farklılaşmayı ve çatışmayı da beraberinde getirdi.

⁹ Turhan, 18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri, 279.

¹⁰ Smiley, 106.

¹¹ Erdem, 185.

¹² Smiley, 164.

¹³ Kahraman Şakul, “What happened to Pouqueville's Frenchman? Ottoman Treatment of the French Prisoners during the War of the Second Coalition (1798-1802)”, *Turkish Historical Review*, 3 (2012), 168-195.

¹⁴ Smiley, 127.

Osmanlı Devleti'ndeki Rus esirlere iki devlet arasında gelişen teamüller ve mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde muamele edildi.

1806-12 Harbi'nde Teğmen Nikolay Klement, 1828-29 Harbi'nde Binbaşı Aleksandr Rozalion-Soşalskiy ve Aleksandr Dyugamel ve 93 Harbi'ne iştirak eden Albay Vladimir Klevezal esaretteki tecrübelerini kağıda dökmüşlerdi.¹⁵ 1853-56 Kırım Harbi'nde Rus esirlere ait bir hatırat olmamakla birlikte Avrupalı gözlemciler ve esir mektupları bu boşluğu doldurmaktadır. Bu çalışma Rus subayların esaret hatıraları ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında önce kronolojik olarak savaş esirlerinin tecrübelerini inceleyecek, sonrasında 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde savaş esaretine genel bir bakış ortaya koymaya çalışacaktır.¹⁶

1806-12 Harbi

Flora isimli bir Rus gemisi Ocak 1807 tarihinde çıkan fırtınada Korfu yakınlarında karaya vurarak battı. Kaza sonrası 9 subay ve 170 er ve erbaş Arnavutların yaşadığı bir sahil kasabasına sığındı.¹⁷ Osmanlı ordusu Rus denizcileri Arnavut halkın elinden büyük güvenlik önlemleriyle alarak Berat şehrine götürdü. Bu esir Rus denizcilerden biri hatıralarını bırakan Teğmen Nikolay Klement idi.

Berat şehrindeki muamele dostçaydı. İbrahim Paşa esirlere çalınan eşyaların geri verileceğini ve reyanın evlerinde en iyi şekilde misafir edileceklerini söylemişti. Gerçekten de bölgede yaşayan zengin Hristiyanların yardımıyla Rus askerler konforlu bir esaret hayatı yaşadılar. Esirler sıkı bir gözetim altında tutulmamakla birlikte kaçmaları halinde sorumluluk Hristiyan ev sahiplerine yüklenmişti.¹⁸ Hemen her gün esirlerle görüşen ve ilgilenen İbrahim Paşa Rus donanması, komutanları ve genel olarak Rusya Devleti hakkında sorular soruyordu.¹⁹ Berat Paşası İstanbul'a

¹⁵ N. M. Klement, "God v plenu u Turok s korveta 'Flora' v 1807 godu", *Morskoy sbornik*, 28/3 (Mart 1857), Resmi olmayan kısım, 32-62; A. G. Rozalion-Soşalskiy, *Zapiski Russkogo ofitsera, bivşego v plenu u Turok v 1828-1829 godah*, *Voenniy sbornik*, 5-7 (1858), 173-220, 351-386, 17-34. Daha önce tefrika edilen Rozalin-Soşalskiy'nin hatıratı yakın dönemde kitap olarak da basılmıştır. A. G. Rozalion-Soşalskiy, *Zapiski Russkogo ofitsera, bivşego v plenu u Turok v 1828 i 1829 godah*, Harkov, 2011; A. O. Dyugamel, "Avtobiografiya Aleksandra Osipoviça Dyugamelya", *Russkiy arkhiv*, 2 (1885), 179-217; V. N. Klevezal, "Vospominaniya voennoplennogo", *İstoričeskiy vestnik* (1901 Mart), 950-977.

¹⁶ Son yıllarda muhtelif harplerde Rusya'ya esir düşen Osmanlı askerleri hakkında özellikle Rusça dilinde kayda değer bir literatür oluşmuştur. Bunlardan bazıları için bakınız, İbrahim Köremezli, "Kırım Harbi Sırasında Rusya'daki Esir Osmanlı ve Müttefik Askerleri (1853-1856)", *Belleten*, 77/280 (2013), 983-1030; Boris Pavloviç Milovidov, "Turetskie voennoplennye v Rossii v 1812 g." *Voprosi istorii*. 10 (2008): 91-100; B. P. Milovidov, "İnostrannye voennoplennye i Rossiyskoe obşçestvo v godı Krımskoy voynı." *Rossiyskaya istoriya* 5 (2010): 153-164; Vitaliy Vitaliyevič Poznahirev, "Evolutsiya polojeniya Turetskih voennoplennih v Rossii v kontse XVII – načale XX v." *Elektronniy nauçnyy jurnal Kurskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. 19 (2011), <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>; V. V. Poznahirev, "Turetskie voennoplennye v Kurskoy gubernii v period Krımskoy voynı 1853-56 gg." *Kurskiy kray. Naučno-istoričeskiy jurnal*. 126 (2010): 32-39; V. V. Poznahirev, "Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplennye voyn XIX veka." *Nauçniye vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya Istoriya. Politologiya. Ekonomika. Informatika*. 17 (2011): 151- 155; V. V. Poznahirev, *Turetskie voennoplennye i grajdanskije plennie v Rossii v 1914–1924 gg.* (St. Petersburg, 2014); V. V. Poznahirev, *Ottomanskije Voennoplennye v Rossii v period Russko-Turetskoy voynı 1877–1878 gg.* (St. Petersburg, 2017); V. V. Poznahirev, *Turetskie generalı i admiralı v Russkom plenu (XVIII-XX vv.)* (St. Petersburg, 2019); Mesut Karakulak, "Bir Vapurdan 93 Harbine Bakmak: Mersin Vapuru Hadisesi ve Rusya'da Osmanlı Savaş Esirleri", *History Studies*, 12/3 (2020), 1113-1128.

¹⁷ Klement, 32; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul) [Bundan sonra BOA], HAT 149-6292.

¹⁸ Benzer uygulamayı sonraki Osmanlı-Rus savaşlarında da görmek mümkündür.

¹⁹ Klement, 36-40.

yolculukları için esirlere kıyafet, eyer, dizgin ve bir miktar harçlık dağıttı. Klement şehirden ayrılışlarını anlatırken İbrahim Paşa'yı duygu dolu sözlerle anmaktaydı: "Paşa 10 [22 Şubat] Şubat günü memleketindeki sarayında bizlere dostça veda etti; gözyaşları onun şefkatli ve merhametli ruhunu ortaya koydu. Kafilenin başında bulunan ağaya bizi hakaret ve zulümden korumasını kesin bir dille emretti."²⁰

Osmanlı paşalarının Rus esirlere yaklaşımının belli bir standardı yoktu. Tepedelenli Ali Paşa'nın idaresindeki topraklara girdiklerinde esirlerin hayatı dramatik bir şekilde değişti. Artık yolculuklarına atla devam edemedikleri gibi koşum takımları da ellerinden alındı. Bu sırada beslenmelerine de dikkat edilmedi. Klement iki gündür aç oldukları için yolda yaşlı bir adamın verdiği ekmeğe çok sevindiklerini yazmaktadır.²¹

Müslüman ve Hristiyan ahalinin esirlere yaklaşımı tabiatıyla farklıydı. Klement'in ifadesiyle "Rumlar ve Rum kadınları, din kardeşlerini şefkatle karşılıyor, yola gizlice ekmek bırakıyor, gece konakladıklarında onlara şarap ve yiyecek getiriyorlardı." Müslüman yerleşimlerinde ise sevgi ve anlayışın yerini farklı duygular alıyordu: "kadınlar ve oğlanlar bizi küfürlerle karşılıyor, üzerimize sopa ve toprak atıyorlardı."²² Esirler Müslümanlarla temas kurdukları ortamlarda en çok kadın ve çocuklardan şikâyetçiydi. Anlaşılan yetişkin erkekler cezalandırılma korkusuyla esirlere karşı herhangi bir eylemde bulunmuyordu.

Balkan topraklarında ilerleyen Rus esirleri savaş propagandası için iyi bir araçtı. Müslüman halkı gönüllü birliklere katılmaya ikna etmek ve yakındaki bir zafere inandırmak için Rus esirler kullanılmaktaydı.²³ Nihayet İstanbul'a ulaşan denizciler Yeniçerilere teslim edildi. Kfile halkın öfkeli tepkileri arasında bir süre yürüdüktan sonra gemilere bindirildi. Esirlerin Osmanlı payitahtındaki resmi geçidi de savaş propagandasının bir parçasıydı. Tersane-i Âmire'ye ulaşan Rus denizciler burada birçok hükümlünün yanında Boğdan'da esir alınmış 200 kadar Rus askerle karşılaştı.²⁴

İstanbul'da esirler sadece Osmanlı Devleti'nin verdiği istihkaka bağımlı değildi. Rusya Devleti Danimarka elçisi Baron Hübsch aracılığı ile esirlere para gönderiyordu.²⁵ Fener Rum Patrikhanesi ve Rum halkından da yardımlar geliyordu. Dahası bazı Rus esirler para kazanmanın farklı yollarını bulmuştu. Safanov kavun, karpuz, üzüm, ekmek, kuzu eti ve bazen de para karşılığında resimler yapıyordu.²⁶ IV. Mustafa'nın tahta çıkmasıyla esirler cülus bahşişi de aldılar.²⁷ Diğer taraftan bu paraların tamamen güvende olduğunu söylemek zordur. Klement paralarının bir kısmına gardiyanların el koyduğundan yakınmaktadır. Zamanlarının mühim bir kısmını tersane kahvehanesinde geçiren Rus askerleri ellerine geçen parayı burada kahve ve tütüne harcadı. Esirlerin

²⁰ A.g.e., 40-41.

²¹ A.g.e., 41-42.

²² A.g.e., 42-43.

²³ A.g.e., 44.

²⁴ A.g.e., 47.

²⁵ A.g.e., 49.

²⁶ A.g.e., 49-50.

²⁷ A.g.e., 55.

vakit geçirdikleri diğer bir mekân ise bir önceki savaşta inşa edilmiş kiliseydi. Rum Patrikhanesi bu kiliseye düzenli olarak din adamı görevlendiriyordu.²⁸

Esirler tersanedeki hayatlarından hiç memnun değillerdi. Klement esirlerin zaman zaman görevlilerin şiddetine maruz kaldığını ve geceleri zincire vurulduklarını ifade etmektedir. Tersane zindanında verilen bir miktar pilav ve ekmekten oluşan tekdüze öğün de bir şikâyet konusuydu.²⁹ Bu yüzden yaşam koşullarının iyileştirilmesi için İstanbul'daki bütün diplomatik misyonlara sık sık mektuplar gönderiyorlardı.³⁰ Bu arada uluslararası siyasetteki değişim esirlerin hayatını da radikal bir şekilde etkiledi. 1807 yılındaki Tilsit Barış Antlaşması ile Fransa ve Rusya'nın arasındaki düşmanlık bir süreliğine sona erince Fransa Sefareti esirlerin sıkıntılarıyla ilgilenmeye başladı. Büyükelçi Horace Sebastiani'nin iltimasıyla esirler kelimenin tam manasıyla misafire dönüştü. Öncelikle Tersane-i Âmire'yi terk ederek Beyoğlu'nda evlere yerleştiler.³¹ Burada enteresan olan Rusya tebaası olduğunu iddia eden başkalarının da gerekli kontroller yapılmadan serbest bırakılmasıydı. Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş devam etmesine rağmen esirler Yeniçeri refakatiyle İstanbul'da rahatça dolaşmaya başladılar. Rus askerlerin Müslüman halk ile teması riskli görüldüğü için halk arasında kendilerini Fransız olarak gösteriyorlardı. Esaretlerinin son günlerinde Danimarka Büyükelçiliği tercümanı ile birlikte bir Mevlevî ayini izlediler ve Padişahın Cuma Selamlığına katıldılar. İstanbul'dan ayrılmaları güvenlik nedeniyle gizli bir operasyona dönüştü. Esirler Trieste'den gelen bir gemiye gece karanlığında bindirilerek Rusya'ya gönderildiler.³²

Bu savaş sırasında Rus makamları esirlerin şartlarının iyileştirilmesi için Bâbîâlî'ye müracaatta bulunmuştu. Şubat 1812 tarihli bir belgeye göre Fransız asıllı General Louis Langeron esaret şartlarından şikâyetçiydi.³³ Bâbîâlî Rusya'nın şikâyetini reddetmekle birlikte esirlere muameledeki eksik ve hataları tartışmaktan geri durmadı. Sonuçta kötü muamelenin sebebi olarak bireysel ihmaller ve itaatsizlik görülmüş ve tersane görevlileri suçlu bulunmuştu.³⁴ Buna göre devletler arasında muteber davranış şekli savaş esirine iyi muamele olmakla birlikte gözetimden sorumlu görevliler ve Müslüman ahali bu usulü tam olarak kavrayamamıştı.³⁵ Dahası esir sayılarındaki asimetriden dolayı Rusyalı esirlere kötü davranılmasının Rusya'daki binlerce Müslüman esirin hayatını zorlaştıracığı ifade edilmekteydi:

*Rusyalı diyarında gayr-ez reaya-yı Devlet-i Aliyye otuz kırk bin üserâ-yı ehl-i İslâm olup Âsitane'de Rusya üserâsına ne vecble muamele olunur ise bunlar üserâ-yı Devlet-i Aliyye haklarında dahi ma'a-zîyade mukabele bil-mislinin icrasına düşecekleri zâbir ve bu keyfiyet üserâ-yı ehl-i İslâm'ın fi'l-asl mübtela oldukları sefalet hallerinin tezâyüdünü müstelzem idiği bedihi ve bâbir ...*³⁶

²⁸ A.g.e., 49-50.

²⁹ A.g.e., 49.

³⁰ A.g.e., 56.

³¹ A.g.e., 57; Fransız Büyükelçisi esirlerin serbest bırakılmasını istemişti. BOA HAT 1363-53862; 1355-52977.

³² A.g.e., 60-62.

³³ "Âsitane'de olan Rusya üserâsına güya bakılmayarak aç ve muhtaç olduklarından gayri tersaneli tarafından darb u izaç olunmakta olduğu beyanıyla", BOA HAT 989-41822-E

³⁴ "...tersanelinin adem-i itibar ve dikkatinden neşet edeceği bedihiyâtan", a.g.b.

³⁵ "vikâye-yi üserâ kazıyyesi beyne'l-düvel mer'i ve muteber olan umur-ı mu'tenâ bahadan", a.g.b.

³⁶ A.g.b.

Klement'in esareti Osmanlı'da merkezi otoritenin zayıfladığı, yerel beylerin ayrı birer hükümdar gibi hareket ettiği bir döneme denk gelmişti. Bu dönemde modern bir ordu kurulması ile ilgili tartışmalar da zirveye çıkmıştı. III. Selim'in modernleşme çabası Yeniçeri ile Osmanlı Sarayı'nı karşı karşıya getirmiş ve yenilik taraftarları bir süreliğine bu mücadeleyi kaybetmişti. Ülkedeki karışıklık ve gerginlik esirlere muameleye de yansımıştı. Savaş esirini bir suçlu gibi görmemek, köleden ayırmak ve ihtiyaçlarını karşılamak muteber bir devlet davranışıydı. Esirlere muameledeki en mühim esas ise mütekabiliyetti ve Osmanlı esirlerinin rahatı için Rus esirlerine iyi davranılması gerekiyordu.³⁷

1828-29 Harbi

Sonradan general rütbesine yükselerek Rus askeri bürokrasisinde önemli roller üstlenecek Aleksandr Dyugamel Mayıs 1829 tarihinde Eski Arnavutlar'da yaralanarak esir düşmüştü. Aleksandr Dyugamel'in tecrübesi savaş esirinin konforunun kişisel ilişkilere göre büyük değişiklikler gösterebildiğine işaret ediyordu. İstihkak ve ibate konusunda yardım alan bir esirin hayatı tamamen değişebiliyordu. Dyugamel henüz Şumnu'da tutulurken Almancası sayesinde Saksonya asıllı doktor Mahmud Ağa ile arkadaş olmuştu. Mahmud Ağa sayesinde her gün et, pirinç ve yağ yanında kahve ve şeker de almayı başarmış, mektup göndermesine izin verilmişti. Hatta Mahmud Ağa'nın iltiması ile diğer esirlerle birlikte İstanbul'a gitmekten de kurtulmuş; Mahmud Ağa'nın yanında Osmanlı garnizonunda kalmıştı. Artık gözetim altında tutulmayan Dyugamel serbest bırakılacağı tarihe kadar konforlu bir esaret hayatı geçirmişti.³⁸ Ağustos 1829 tarihinde serbest bırakılan Rus subay Osmanlı askerlerinin hediyesi gül yağını alarak Osmanlı ordusunun verdiği at üzerinde Rus karargâhına hareket etti.³⁹ Mahmud Ağa'nın ordu içerisinde üst düzey komutanlara ulaşabilmesi arkadaşı Rus esir subayın hayatını kolaylaştırmıştı. Dyugamel'in esareti Osmanlı ordusunda esir subaylara muamelede kuralların esnetilebildiğine güzel bir örnek teşkil eder. Bu savaşta bütün Rus subaylar Dyugamel kadar şanslı değildi. Esir düştükten sonra İstanbul'a zorlu bir yolculuk, sonrasında da belirsiz bir esaret hayatı onları bekliyordu.

1828 yılının Ağustos ayında Şumnu yakınlarında içlerinde Binbaşı Nikolay Şatov ve Yüzbaşı Aleksandr Rozalion-Soşalskiy'nin de bulunduğu Rus subayları esir alındı.⁴⁰ Rozalion-Soşalskiy yaklaşık bir yıllık esaretinin bütün ayrıntılarını hatıratında ele almıştır. Osmanlı şehirlerini ve toplumunu detaylı bir şekilde betimleyen hatırat zaman zaman bir roman havasına bürünmektedir.⁴¹ Rus subay başlangıçta Osmanlı toplumu hakkında oldukça önyargılıdır:

Özgürlüğümü kaybetmek, cahil ve vahşi bir halkın arasında esaret altında olmak, zincirler, fiziksel ve ruhsal acılar, ailemden ve tüm yakınlarımdan acı dolu bir şekilde ayrılmak - bütün bunlar düşüncelerimi dehşetle sarstı ve ağırlaştırdı. Türk esaretini, korsanlar arasındaki kölelikle aynı sayıyor, kendimi bir paşanın malı sanıyordum; onun için, cariyelerinin sıkıntısını gidermek için kendisine verilen çiçek tarhlarında zincirlerimi çekerek çalışırdım. Ayrıca Türk hükûmetinin, gemilerde çalışmak üzere esirleri ve hatta subayları kullandığını da duymuştum. "Esir nedir?"

³⁷ "mukabele bi'l-misl olarak icra-yı hüsn ile muamele", HAT 1057-43499E; C HR 185-9209.

³⁸ Dyugamel, 198-202.

³⁹ A.g.e., 204-205.

⁴⁰ BOA HAT 1020-42608; Rozalion-Soşalskiy, 10-13.

⁴¹ Rozalion-Soşalskiy'nin hatıraları 1858 yılında meşhur askeri dergi *Voennyi sbornik*'te neşredilmiştir.

*Etrafıma baktığımda ve sadece sarıklar ve fesler gördüğümde, “fatihine tamamen bağımlı, her türlü medenî hayattan mahrum bir yaratık” diye düşündüm.*⁴²

Rozalion-Soşalskiy büyük ihtimalle Rus ordusunda söylenenlerden etkilenmişti. İki ordu da disiplini sağlamak ve asker kaçaklarını azaltmak için düşmanı olduğundan daha acımasız tasvir ediyordu. Diğer taraftan düşman askerini kaçırmaya ve teslim olmaya teşvik etmek için kendilerini iyi ve bağışlayıcı olarak göstermeye çalışıyordu. Bu bağlamda II. Mahmut “kendi refâh-ı hallerinden bahs ettirterek kendi cinslerine ilân ve işâat ettirmenin çaresi” bulunsun diyordu.⁴³ Vidin Muhafızı'nın aşağıdaki sözleri de aynı amaca matuftu:

*Biz ehl-i İslam'dan olup din u devlet u milletimizde beyhude yere kan dökmeye mesag yoktur. Lâkin sizin devletiniz bizim ile nakz-ı abd edip üzerimize hücum ediyor. Ve sizleri dahi cebren cenk etmek zımnında sürüp götürüyor. Esnâ-yı muharebede telef olanlar olur. Amma hayyen ele geçenlere bir şey denmiyor. Siz her ne kadar silah ile üzerimize gelmişseniz de hukuk-ı beşeriyete hürmeten sizin canınıza kask olunmaz. İsterseniz salıverelim gidin. Ahvali sair arkadaşlarınıza söyleyin. Hemen muharebeden evvel ve gerek vakt-i muharebede tüfenklerini bırakıp tarafımıza gelsinler.*⁴⁴

Osmanlı ordusu esir aldığı askerlere sivillerden farklı muamele etmeye daha 18. yüzyılda başlamıştı. Bu askerler devlet kontrolü altında tutulup esir takası ile ya da sulh neticesinde ülkelerine dönüyorlardı. 1828-29 Savaşı'nda esirler ile ilgili en mühim değişim ise Vidin Muhafızı'nın ifade ettiği gibi öldürülmelerine mâni olma çabasıydı. Dolayısıyla, savaşta kulak ya da kafa getirenlerin ödüllendirilmeyeceği, sadece sağ getirilen esirler için ödül verileceği ilan edilmişti.⁴⁵

Şumnu civarında ele geçirilen Rozalion-Soşalskiy ve diğer esirler mutat olduğu üzere önce ordu kumandanına götürüldü. Serasker Hüseyin Paşa esirleri yakalayanları tebrik ederek ödüllendirdi.⁴⁶ Ermeni doktor Abraam Kassar'ın muayenesinin ardından sorgu faslına geçildi. Sorguda “kötü bir Ukraince” ile konuşan tercüman Rus ordusu hakkında sorular sordu. Bu esirlerin ödül veya cezalandırılma olmadan sorgulanmaları ile alınacak bilginin sıhhati şüpheli olmakla birlikte Osmanlı ordusu savaş sırasında esir ve asker kaçaklarını önemli istihbarat kaynağı olarak görmeye devam etti.⁴⁷

Osmanlı karargahında Rus esir subaylar teskin edilmeye çalışıldı. Hüseyin Paşa Padişahın esirlere insanca ve rütbelerine yakışır şekilde davranılmasını buyurduğunu söyleyerek Rus askerleri kampta kalacakları çadırlara gönderdi. Kampta esir subaylarla özel olarak ilgilenen Serasker, ihtiyaçlarını sordu, ellerinden alınan eşyaların teslim edileceğine ve zincirlenmeyeceklerine söz verdi. Dahası esirlere tütün, çubuk, harçlık ve alkol verilmesini emretti. Osmanlı karargâhında Rus esirlere darı çorbası, pilav ve et verildi. Ayrıca Rus karargahına mektup yazma imkânı tanındı.⁴⁸ Osmanlı ordugâhındaki muamele Osmanlı Devleti'nin esirler hakkındaki resmi tutumuyla uyumluydu.

⁴² Rozalion-Soşalskiy, 13.

⁴³ A.g.b.

⁴⁴ BOA HAT 1032-42876

⁴⁵ Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*, 195. Daha bir önceki savaşta esirlerin kelleleri halka moral ve cesaret vermek amacıyla Bâb-ı Hümayûn önünde sergilenmişti. BOA HAT 1008-42342.

⁴⁶ Rozalion-Soşalskiy, 14.

⁴⁷ Osmanlı askeri yazışmalarında esirlerden alınan bilgiler önemli yer tutmaktadır.

⁴⁸ A.g.e., 18.

Rozalion-Soşalskiy'nin yolculuğu Klement'in aktardıkları ile benzerlikler taşımaktaydı. İstanbul'a yolculuk at üzerinde yapıldı. Konvoy Osman Pazarı, Kazanlık geçidi, İslimye ve Edirne üzerinden İstanbul'a ilerledi. İslimye'de karşılanmaları Klement'in anlatısının neredeyse aynısıydı: çocuklar esirlere taş atarken, kadınlar evlerin kapı ve pencerelerinden galiz ifadeler sarf etmişlerdi.⁴⁹ 10 günlük bir yolculuğun ardından Eylül ortalarında Edirne'ye ulaşılar. Edirne Paşa'sı Sultan'ın esirlere iyi bakılmasını emrettiğini söyleyerek onları teselli etti. Yolculuk boyunca Bulgarlara misafir olan esir subaylar burada bir Müslüman evinde kaldılar. Edirne'yi bir turist edasıyla gezdiler, hamamın keyfini çıkardılar.⁵⁰ Yine de Hristiyan halk ile temasları olabildiğince sınırlıydı. Rus subaya göre Rus askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak isteyen din kardeşlerinin yardım etmesine izin verilmiyordu.⁵¹ Yolculuğun devamında Silivri'de bir Rum evine konuk oldular. Kimi zaman kahve kimi zaman alkol esirlerin dinlenme saatlerine eşlik etti. Nihayet esir Rus askerleri bir geçit töreni ile İstanbul'a girdiler.

Bu savaşta esirlerin kalacağı mekân tartışma konusuydu. Bâbiâli'de esirlerin Tersane-i Âmire'de mahkûmlar ile beraber tutulmalarının uygun olmadığı ve başka bir çözümün gerekli olduğu düşüncesi hâkimdi. “Zikr olunan esirler müstakil bir devlet tebaası olarak kürekte olan sair mücrimlere mukayyes olmayacağından başka esirlikleri müddeti yine iktizasına göre bir nev' rahatları esbabına bakılmak Moskoflunun şimdiki tutturduğu usûle mukâbil münasib olacağından” denilerek iki çözüm önerisi sunulmuştu. Bunlardan biri Anadolu'da bir şehre yollamak diğeri ise adalara göndermekti. Anadolu'da esirler için istenilen şartların sağlanmasının zorluğu gayet sarîh bir biçimde ifade edilmekteydi: “Anadolu ahalisi haşinü'l-mizaç adamlar olduklarından murad ne olduğuna zihinleri varmayarak hangi mahalle gönderilse mesfûrlara rahat vermeyecekleri melhûz olduğuna ...”⁵²

Sonuçta esirlerin tersane yerine Heybeliada'da tutulmaları kararlaştırıldı. Dolayısıyla tersanede bulunan yüz civarındaki esir de Heybeliada'daki üç manastırdan biri olan Vaftizci Yahya (Panagia Kamariotissa) Manastırı'na yerleştirildi.⁵³ II. Mahmud esirlerin adaya nakillerini uygun bulmakla birlikte kaçma ihtimallerinin önüne geçilmesi için bazı tavsiyelerde bulunmuştu: “ada açık mahal olduğundan gavur gemilerinden alıp kaçmak gibi şeyler hatıra gelmez değildir. Tersaneden yanlarına tayin olunacak memurlardan başka adada olan reaya kocabaşlarına dahi hakkıyla tenbih olursa yani bunların bir neferi eksik olur ise sizler tedip olunursuz yollu peşin kulaklarına konsa...”⁵⁴ Daha önceki savaşta olduğu gibi Hristiyan ahaliye esirler konusunda güvenilemiyor; fakat onların da yardımına ihtiyaç duyuluyordu. Anlaşılan en uygun çözüm gözlerini korkutmaktı.

Bu savaş sırasında Heybeliada'ya yerleşen Rus esirlerin sayısı yaklaşık 800-1000 kişiyi buldu.⁵⁵ Adadaki en üst rütbeli subay Binbaşı Şatov'du. Esirler askeri hiyerarşiye uygun bir şekilde davranıyorlardı. Esirlerin sayısının artmasıyla gardiyanların sayısı da arttı ve sorumlu askerin rütbesi yükseldi. Bir çavuşun ardından mülazım Ahmed ve kolağası Hasan esirlerden sorumlu oldu. Heybeliada'nın esirlerle dolmasıyla birlikte yeni alınan esirler eskiden olduğu gibi tersaneye

⁴⁹ A.g.e., 27-28.

⁵⁰ A.g.e., 31-32.

⁵¹ A.g.e., 31 dipnot 22.

⁵² BOA HAT 1073-43893

⁵³ Rozalion-Soşalskiy, 83-84. Diğerleri Aya Triada ve Aya Yorgi'dir.

⁵⁴ HAT 1073-43893

⁵⁵ Rozalion-Soşalskiy, a.g.e., 61.

gönderildi. Rozalion-Soşalskiy bunların arasındaki bazı erlerin Küçük Çekmece yakınlarında bir kömür madeninde angarya hizmetinde çalıştırıldığını iddia etmektedir.⁵⁶

Rus esirler geldikten sonra adadaki Rumlar esirlerle temas kurmaktan büyük ihtimalle cezalandırılma korkusuyla kaçınmışlardı.⁵⁷ Birkaç gün sonra adayı ziyaret eden Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa esirlere taleplerini sordu. Adaya erzak olarak fasulye, zeytin, sirke ve zeytinyağı gönderileceği ve her bir esir için günlük üç funt⁵⁸ beyaz ekmek hazırlanacağı söylendi. İçme suyu için adadaki köye gitmelerine ise izin verilmedi. Esirler ile Kolağası Hasan arasında inişli çıkışlı bir ilişki vardı. Osmanlı subayının esirler üzerinde otorite kurmaya çalışması aralarında gerilime sebep oluyordu. Esirler baharın gelmesiyle adada tarım işleriyle uğraşıp biraz para kazanmak istediler. Fakat Kolağası Hasan "Padişahımın misafirlerinin reayadan ücret alarak kendilerini aşağılamalarına nasıl izin verebilirim?" diyerek bu isteğe karşı çıktı.⁵⁹

Esirlerin kaçma ihtimali ve savaş ile ilgili stratejik bilgi elde edip bunu düşmana iletmesi korkusu özgür hareket etmelerine engel oluyordu. Rus esirler katı karantına usulüne karşı çıkıyorlar, bu uygulamanın Avrupa'da cari olmadığını ve sağlıklarına zarar verdiğini söylüyorlardı. Rozalion-Soşalskiy'e göre esirleri bir zindanda çürümeye, bulaşıcı havayı solumaya ve yavaş yavaş ölmeye zorlamaktansa savaş alanında öldürmek daha iyiydi. Kaptan-ı Derya esirler konusunda Heybeliada'daki Rum Çorbacı Vasiliy ile görüş alışverişinde bulunmuş, Rum çorbacı önlemlerin gevşetilmesini riskli görmüştü.⁶⁰ Rus subay, "Esaretin her dakika hatırlatılmasıyla içler acısı durumumuz daha da zorlaştı" diye yazmaktadır.⁶¹ Yine de zaman içinde hareket alanları genişledi.

Bir önceki savaşta olduğu gibi esirlerle Avusturya elçiliği ilgileniyordu. Avusturya elçisi Franz Freiherr von Ottenfels esirlere yardım göndermiş, adadaki yazlığını ziyaretinde Rus esirler ile görüşmüştü. Esirlerin durumuyla en fazla ilgilenen yine Hübsch ailesiydi. Bu savaşta esirlere yardım eden Baron Casimir Alphonso Hübsch bir önceki savaşta adı geçen Baron Hübsch'ün oğluydu.⁶² Hübsch esirlere kitap, kâğıt ve boya gibi vakit geçirmelerine yardımcı olacak muhtelif malzemeler göndermişti. Kitap okumak, yazı yazmak ve resim çizmek sıkıcı esareti daha dayanılır kılmıştı.⁶³

Savaş sırasında adadaki Rus esirlerin durumu gittikçe kötüleşti. Rus donanmasının Boğazları ablukaya alması İstanbul'da bir kıtlığa sebep olmuş, kötü beslenen esirler arasında bir salgın ortaya çıkmıştı. 1829 yazına gelindiğinde adada bulunan sekiz yüz esir askerin üç yüzü hayatını kaybetmişti.⁶⁴ Bu sırada esirlerin durumunu teftiş için gelen Binbaşı Hafız Ağa ile birlikte esirlerin hayatlarında belirgin bir iyileşme oldu.⁶⁵ Kolağası Hasan görevden alınırken, adada rahatça dolaşmalarına izin verildi. Esir Rus erleri adadaki bahçelerde ücret karşılığında çalışma izni aldılar. Spiridon'un Kahvehanesi de esirlerin vakit geçirdikleri yerlerden birine dönüştü.⁶⁶

⁵⁶ A.g.e., 59.

⁵⁷ A.g.e., 52.

⁵⁸ 1 funt yaklaşık 410 grama eşittir.

⁵⁹ A.g.e., 76.

⁶⁰ A.g.e., 54.

⁶¹ A.g.e., 57.

⁶² A.g.e., 46; Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*, 180.

⁶³ A.g.e., 73.

⁶⁴ A.g.e., 71.

⁶⁵ A.g.e., 79.

⁶⁶ A.g.e., 92.

Savaşın sonlarına doğru esir değişimleri başladı. Barış anlaşmasının ardından 1829 yılının Eylül ayı sonlarında son kalan esirler de İstanbul'dan ayrıldı. Ada yaklaşık bir yıl esir Rus askerlere ev sahipliği yapmıştı. Esir subaylar İstanbul'dan ayrılmadan önce Serasker Hüsrev Paşa'yı ziyaret etti. Burada kendilerine Donizetti Paşa'nın yeni kurduğu Muzıka-yı Hümayûn bir konser verdi. Rus subayları Osmanlı bandosunun icra ettiği müziği beğendi.⁶⁷ Esirler Hafız Ağa'nın eşliğinde İstanbul'u gezdiler ve akşam yemeğine Baron Hübsch'e konuk oldular. Uygun rüzgârın beklendiği birkaç günün ardından Rozalion-Soşalskiy Burgaz Limanı'na ve ardından Rus karargâhına ulaştı. Bu savaşın iki esir subayı Rozalion-Soşalskiy ve Dyugamel hemen Rusya'ya dönemedi. Osmanlı Devleti'ndeki tecrübeleri ve Türkçe bilmeleri sebebiyle her ikisi de bölgede hizmet etmeye devam etti.

1853-56 Kırım Harbi

Osmanlı Devleti 1853'te bir kez daha Rus askeri gücü ile karşı karşıya geldi. Bu kez İngiltere ve Fransa Osmanlı'nın müttefikleri olarak savaşa müdahale etti. Fotoğraf ve harp gazeteciliği cepheyi daha görünür kılarken, savaş havadisi Avrupa'daki günlük hayatın bir parçası haline geldi. İstanbul şehri ise İngiliz ve Fransız orduları ve birçok sivil gözlemci ile iyiden iyiye kalabalıklaştı. Osmanlı Devleti esirlere karşı özenli davranmaya çalışsa da, cephe gerisindeki kaotik ortam esirlerin hayatında pek çok aksaklığı beraberinde getirdi.⁶⁸

Rus savaş esirlerinin büyük bir kısmı İngiliz ve Fransız ordularının elindeydi. Sadece Sivastopol'deki Malahov Tabyası için yapılan muharebe sonrasında Pera'daki Fransız Hastanesi'ne 595 ağır yaralı Rus getirilmişti.⁶⁹ Kırım Harbi sırasında üç devletin elindeki esirler farklı mekânlara dağıtıldı. Bir kısmı Büyükkada, Heybeliada ve Kınalıada'daki manastırlarda ikamet ederken, bir kısmı ise askeri kışlalarda tutuldu. İstanbul'daki muhtelif hastanelerde de her daim Rus esirlerini bulmak mümkündü. İstanbul'daki meskenlerin doluluğundan ötürü esirlerin Marmara Adası'na yollanması da düşünüldü.⁷⁰ (Bakınız, Tablo-2) Müttefiklerin elindeki esirler İstanbul'dan sonra Fransa'da Aix adasına ve Toulon'a, ya da İngiltere'de Plymouth, Sheerness ve Lewes'e yollandı.⁷¹ Yaralı Rus askerlerin hepsi hayata tutunamadı. Cepheye dönmesi muhtemel olmayanlar ise Odesa'ya gönderildi. Esirlerden memleketlerine dönmek istemeyenlerin bir kısmı İngilizlerin kurduğu Leh Lejyonu'na katılırken,⁷² Müslüman ve bazı Leh esirler de Osmanlı ordusunda istihdam edildi.⁷³

⁶⁷ A.g.e., 92-94.

⁶⁸ Kırım Harbi'ndeki Rus esirler hakkında genel değerlendirmeler için bakınız, İbrahim Köremeli, "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013, 311-320; B[oris] P[avloviç] Milovidov, "Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı", *Vestnik molodıh uçyonıh* 5 (2002), 28-36.

⁶⁹ Lucien Baudens, *On Military and Camp Hospitals and the Health of Troops in the Field*. Çev. Franklin Hough. New York, 1862, 144-145, 187.

⁷⁰ BOA HR.MKT 113-76

⁷¹ Milovidov, "Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı, 30-33; İstanbul, İngiltere ve Fransa'daki Rus esirleri hakkındaki bir takım haberler Rus Savaş Bakanlığı'nın yayın organı *Russkiy invalid* gazetesinde basılmıştı. Bu haberler için bakınız, *Sbornik izvestiy otnosyaşçıhsya do nastoyaşçey voynı, Prilojeniya*. Haz. N. Putilov, 25 (1856), 1-10.

⁷² 15 Haziran 1855 tarihli bir belgeye göre İngilizlerin elinde bulunan ve Tersane-i Âmire'de kalan 626 er ve 35 subaydan 107 er Leh lejyonuna katılmış, yaralı 81 er ve 3 subay Odesa'ya gönderilmişti. Kalan esirlerin bir kısmı İngiltere'ye gönderilmiş, 27 er ve 10 subay ise tersanede bırakılmıştı. The National Archives, War Office (WO) 28-182.

⁷³ BOA İ.DH 324-21064.

Savaş sırasında Fransa ve İngiltere vatandaşı birçok gözlemci Rus esirlerin hayat şartları hakkında bazı değerlendirmelerde bulundu. Bu yorumlar büyük oranda olumluydu. Fransız doktor Lucien Baudens Büyükkada'daki Rus esirlerin sağlık durumunun gayet iyi olduğunu, fakat Fransızların verdiği beyaz ekmekle doymadıklarını ve tayinâtlarının artırılması gerektiğini ifade ediyordu. Boyunlarında aziz resimleri ve haçlar takılı yaralı Rus askerleri her gün düzenli olarak dua ediyorlardı.⁷⁴ Diğer taraftan Ortodoks Rus askerlerin din anlayışları Protestan Amerikalı misyonerlerle pek uyuşmadı: “Çoğu kısa boylu, yuvarlak yüzlü, en ufak bir entelektüel kapasiteye sahip olmayan adamlardı; ancak üç veya dört tanesi okuyabiliyordu; sanırım sadece biri Kutsal Kitap'ın bir kopyasını kabul etmeye hazırdı”.⁷⁵ Lady Hornby Büyükkada'yı ziyaretinde burada uzun gri paltoları ve kürk başlıklarıyla yüz civarında Rus esir olduğunu ve bu esirlerin çok iyi ve mutlu göründüklerini yazıyordu.⁷⁶ Lady Duberly'nin gözlemlerine göre Türkler Rus esirlere iyi davranıyor, et ve pirinçlerini onlarla paylaşıyordu.⁷⁷ Bir İngiliz subay, esirlerin içki haricinde İngiliz denizcilere verilen tayinâtı aldığını söylüyordu.⁷⁸ Kars'ta ele geçirilen Rus subaylar İngiliz General Williams tarafından bulunabilen en güzel evlere yerleştirildi.⁷⁹ Esirlerin en azından bir kısmı ücret mukabili çalışma imkanına da sahipti. Adadaki askerler yol yapımı ve yük taşımak gibi işlerde çalışarak tütün ve sabun gibi ihtiyaçlarını karşıladı.⁸⁰

1828-29 Harbi sırasında esirlerin Anadolu'daki şehirlerde tutulması düşüncesinden vazgeçilmişti. Diğer taraftan Kırım Savaşı'nın başlarında Kütahya'daki Çifteler Çiftliği esirlerin ikâmeti için uygun bir adres olarak belirlendi ve buraya Tuna Cephesi'nde ele geçirilen 79 esir gönderildi.⁸¹ Rus savaş esirlerinin devlet çiftliğinde tarım ile uğraşmaları ve diğer çalışanlar gibi tayinât almaları öngörülmüştü. Fakat buradaki esirler iyi muamele görmediler. Kendilerine kuru ekmekten başka bir şey verilmediği gibi kıyafetleri de eskiyerek parçalanmıştı.⁸² Kütahya vilayetindeki esirlerin “düçar-ı meşakkat ve ızdırap oldukları” anlaşıncı 34 esirin İstanbul'a geri getirilmesi kararlaştırıldı. Gönderilen ve dönen esirler arasındaki fark esirlerin bir kısmının burada hayatını kaybettiğini düşündürmektedir. Esirlerin kötü koşullar altında tutulmaları uzakta olmalarına bağlanmış, İzmit gibi yakın bir mahalle ya da İstanbul'a getirilmelerinin doğru olacağı vurgulanmıştı.⁸³

Kırım Harbi sırasında Rus esirlerle bir önceki savaşta olduğu gibi Avusturyalı diplomatlar ilgilenmekteydi.⁸⁴ Rus esirlerin dini vecibelerini yerine getirmeleri için güvenilir din görevlileri temin edilmekteydi.⁸⁵ Ayrıca esirlerin akrabalarına mektup yollamalarına içeriği kontrol edilmek şartıyla izin veriliyordu. Rus diplomat, iş adamı, seyyah ve sanat hâmisi Prens Anatoliy Nikolayeviç Demidov (Anatole Demidoff), Avrupa başkentlerindeki temsilcileri yardımıyla Rus esirlerin

⁷⁴ Baudens, *On Military and Camp Hospitals*, 145.

⁷⁵ Richard C. McCormick, *Visit to the Camp Before Sevastopol* (New York, 1855), 124.

⁷⁶ Mrs. Edmund [Emelia Bithynia Maceroni] Hornby, *In and around Stamboul* (Londra, 1858), 280.

⁷⁷ Mrs. Henry [Frances Isabella] Duberly, *Journal Kept during the Russian War* (Londra, 1855), 32.

⁷⁸ [Colonel Somerset Calthorpe], *Letters from Head-Quarters, or the Realities of the War in the Crimea*. 2 cilt, Londra, 1856. , 45.

⁷⁹ Humpry Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars* (Londra, 1856), 149, 286.

⁸⁰ Milovidov, “Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı, 33.

⁸¹ MSA KIRIM HARBİ 6-6-6; BOA İ.HR 112-5462.

⁸² BOA HR.SYS 1352-48.

⁸³ BOA A.AMD 69-56; HR.MKT 108-62; İ.DH 322-20927.

⁸⁴ BOA HR.MKT 89-69.

⁸⁵ BOA HR. MKT 96-28.

kimliklerini, fiziki durumlarını tespit etmiş, aileleri ile haberleşmelerini sağlamıştı. Dahası, esirlerin kaldıkları mekânlar ziyaret edilmiş, hayat şartları iyileştirilmeye çalışılmış; hülâsa onlara muhtelif yardımlar yapılmıştı. İstanbul'da Fransız banker Jacques Alléon esirler hususunda Demidov'a çabalarında yardımcı olmuştu. Böylelikle Demidov ve arkadaşları esaret koşullarının ıslahını sağlamışlar; Demidov'un "danışma bürosu" esirlerin kaybolmasını, unutulmasını engelleyen ve mübadelelerini kolaylaştıran kayda değer bir teşebbüs haline gelmişti.⁸⁶ Bu bağlamda Alléon 1855 Nisan ayında Osmanlı Devleti'nin elindeki 78 Rus esiri ziyaret etmiş, bakımlarının iyi olduğunu ve gelen yardımların düzenli olarak dağıtıldığını belirtmişti.⁸⁷

Daha önceki savaşlarda olduğu üzere esirlere iyi davranılmasının cephede düşmanı olumsuz etkileyeceği hesaplanmaktaydı.⁸⁸ Bazı Rus esirlerinin savaş alanında öldürülmesi üzerine bu duruma mani olmak için bir emirname yayınlandı. Buna göre esirleri öldürmenin "himem-i şer-i şerif-i ahkâm-ı celilesinin hilafı ve hem de politika ve usul-i harbiyyeye münafı" olduğu bildirildi. En önemlisi bu durum hem düşman askerinin teslim olmasını hem de düşman hakkında bilgi elde edilmesini zorlaştırıyordu.⁸⁹

Kırım Harbi sırasında Osmanlı Hükûmeti'nin Rus esirlerin isteklerini karşılama konusundaki iyi niyeti belgelere yansımıştır. Bir Kazak yüzbaşının İstanbul'a yollanması esnasında kullanılan "hiçbir sûretle incitilmeyerek" ve "kemâl-i emn ve huzur ile" ibareleri merkezî hükûmetin meseleye gösterdiği titizliği ortaya koymaktadır.⁹⁰ Diğer taraftan çay, şeker, kahve, tütün gibi ihtiyaçları karşılanan Rus subaylara, "usûlden olmamasına rağmen" içki de verilmişti.⁹¹

Rus Savaş Bakanlığı kayıtlarına göre, esareten dönenler 2 general, 15 *ştab-ofitser*, 166 *ober-ofitser*, 6187 er ve 1267 sivildi.⁹² Toplam 2 subay ve 213 er esaret sırasında hayatını kaybetti. Ayrıca Rusya'ya dönmek istemeyen çok sayıda firari vardı. Özellikle, Rus ordusundan firar eden Müslümanlar ve Polonyalılar geri dönmek istemiyordu. Bu esirler büyük oranda Osmanlı ordusunda istihdam edildiler.⁹³ Rusların elinde yaklaşık 10,000 Osmanlı esir vardı; bu yüzden diğer savaşlarda olduğu gibi iki ülkenin elindeki esirler arasında asimetri söz konusuydu.

Kırım Savaşı sırasında da savaş esiri ile köle arasındaki ayrımın bulanıklaştığı durumlar oldu. İngiliz subay Sandwith Kafkasya cephesinin Avrupa etkisinden uzak olduğunu ve bu coğrafyada eski adetlerin devam ettiğini yazıyordu.⁹⁴ Mardinli başıbozuk askeri Hacı Süleyman savaş sırasında

⁸⁶ Jacques Meurant, "Anatole Demidoff pionnier de l'assistance aux prisonniers de guerre." *Préludes et pionniers: les précurseurs de la Croix-Rouge, 1840-1860*. Haz. Roger Durand, Jacques Meurant, Youssef Cassis (Cenevre, 1991), 95-117; Demidov'un İstanbul'daki temsilcilerinin buradaki Rus esirlerin sağlık durumları hakkındaki raporları için bakınız, "İzvestiya o naşih plennih v Konstantinopole." *Morskoy sbornik*, 6 (1856), 127-129; BOA İ.DH 104-5076.

⁸⁷ Meurant, 108; HR.MKT 119-85.

⁸⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Milli Savunma Arşivi (Bundan sonra MSA), Kırım Harbi 4-11-39.

⁸⁹ MSB, Kırım Harbi 46-1-21.

⁹⁰ BOA HR.MKT 132-79.

⁹¹ BOA İ.DH 288-18091.

⁹² Milovidov, "Russkie voennoplennye v godı Krımskoy voynı", 32.

⁹³ İstanbul'da bulunan 70 Müslüman esir Osmanlı ordusuna katılma isteğini iletmişti. MSB, Kırım Harbi 36-67-10.

⁹⁴ Sandwith, 149.

aldığı bazı Rusları esir olarak memleketine götürmüştü. Savaş sırasında bu esirler İstanbul'a getirilerek Rusya'ya teslim edildi.⁹⁵

93 Harbi

93 Harbi'nde Selimiye Kışlası'nda tutulan Rus esirler Ayastefanos'da bulunan Rus ordusuna teslim edilmişti. Öncekilere nazaran kısa süren bu savaşta Doğu Cephesi'nde alınan esirler İstanbul'a taşınmak yerine bölgedeki Rus konsolosluklarına yönlendirilmişti. Diğer taraftan on binlerce Osmanlı esirinin Rusya'dan dönmesi meşakkatli bir yolculuğu gerektirmiş, savaş sonrası bu esirlerin masrafları iki devlet arasında uzun süreli görüşmelere konu olmuştu. 93 Harbi sırasında Osmanlı askerlerinin Rus yaralılarına ve esirlerine kötü davrandığı (*Rusya mecrubın ve üserası hakkında irtikab eyledikleri meẖalim*) şeklinde bazı haberler çıkmış ve Almanya kötü muamelenin önüne geçilmesini talep etmişti.⁹⁶ Osmanlı askerlerinin esirleri öldürdüğü haberleri üzerine Alman İmparatoru II. Abdülhamid'e müracaat etmişti.⁹⁷ Diğer taraftan Osmanlı tarafı ise Rusların esirlere kötü davrandığı ve uluslararası hukuka uymadığı iddiasındaydı. Ruslara esir düşen bir Osmanlı askeri kendilerine işkence yapıldığını söylemekteydi.⁹⁸ Osmanlı Devleti Rusya'dan Cenevre Anlaşması'na uymasını beklemekteydi. Rus ordusunun bir hastaneyi bombalayarak Cenevre Anlaşmasına mugayir davranması sebebiyle Bâbıâli'nin "himaye-i hukuk-ı beşeriye iddiasında bulunan Avrupa Devlet-i muazzamasına şikâyet" hakkına sahipti.⁹⁹

Albay Vladimir Klevezal 3 Aralık 1877'de Tırnova'ya bağlı Elena kazasındaki muharebede sırtından yaralanarak Osmanlı ordusuna esir düşmüştü.¹⁰⁰ Savaşın ardından yaklaşık çeyrek asır geçtikten sonra yayınlanan hatıralarında Klevezal nasıl esir alındığını, İstanbul'a yolculuğunu ve İstanbul'daki hayatını kapsayan yaklaşık 4 aylık bir süreci aktarmaktadır.

Esir düşen Klevezal öncelikle ordu kumandanı Süleyman Paşa'nın yanına götürüldü. Bu sırada bir Osmanlı subayı Fransızca olarak endişelenecek bir durum olmadığını, İstanbul'a güvenli bir şekilde götürüleceklerini söyleyerek Rus esirleri teskin etmeye çalıştı. Yaralı Rus subayın ilk tedavisi Maren isimli köyde İngiliz doktorlar tarafından yapıldı. Klevezal at üzerinde rütbesiz esirler ise yaya olarak Ahmetli'ye geldi. Buraya üç esir Rus subayı daha ulaştı. Kıyafetleri olmayan ve soğuk havada acınacak durumda olan Rozov isimindeki subaya çizme verildi. Ahmetli'de esirler Rus kuvvetlerinin sayısı, yerleşimi ve hedefleri hakkında sorguya çekildi.¹⁰¹

Ahmetli esirlerin İstanbul'a yolculuklarının başlangıç noktasıydı. Esirler önce İslimiye'ye oradan da Yanbolu'ya ulaştı. Yağmur, soğuk ve kötü yollar yolculuğu dayanılmaz hale getirmekteydi. İslimiye'de subaylara iki oda verildi. Klevezal için yastık ve sıcak battaniyesi olan çift kişilik bir yatak hazırlandı. Burada Rus esirleri eğlendirmeye çalışan bir müzisyen bile vardı; gerçi yaptığı müzik Rus esirlere hitap etmedi. Çorba ve "iştah kaçırıcı" sebze yemeğinden ibaret olan

⁹⁵ BOA HR.MKT 195-14.

⁹⁶ BOA Y.PRK.HR 1-62.

⁹⁷ BOA Y.EE 84-100.

⁹⁸ MSA, Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 9-0-93

⁹⁹ MSA, Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 135-0-164.

¹⁰⁰ MSA, Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 107-0-113.

¹⁰¹ Klevezal, 956; Osmanlı Rus Harbi 1877-1878, 109-0-181. Klevezal önemli bir bilgi vermediğini söylemekle birlikte Osmanlı ordusu esirlerin verdiği bilgileri önemsiyordu. Harp sırasında esirlerden alınan ifadeler istihbaratın önemli bir parçasını oluştuyordu.

öğle ve akşam yemekleri “Türk usulüydü”.¹⁰² Klevezal’a göre esirlere gösterilen nezaket ve yardımseverlik zamanla zayıfladı: “Birinci gün komutan geldi, ikinci gün yardımcısı, üçüncü gün ise bir asker; artık yiyecek bulmak kolay değildi.”¹⁰³

Yanbolu yolunda Rus subayları evinde ağırlayan bir Yahudi, kendilerine şarap ve yemek ikram etti. Müslüman halkın tavrı önceki savaşlarda olduğu gibi düşmancaydı.¹⁰⁴ Yanbolu’dan sonra trenle devam eden yolculuk daha konforluydu. Edirne’ye ulaşan esirleri garda Cemil Paşa karşıladı. Klevezal buradaki ilgiden gayet memnundu: “Bize oldukça nazik davrandı. Bizim için kahvaltı hazırlanmasını söyledi ve bana şehri gezdirmekten mutluluk duyacağını, fakat meraklı insanların beni rahatsız etmesini istemediğini söyledi.”¹⁰⁵ İngiltere konsolosu da esirleri görmek için istasyona geldi. İstasyonda Kucher isimindeki bir Avusturyalı Klevezal’ın kulağına Plevne’nin düştüğünü fısıldadı ve eşine mektup yazacağına dair söz verdi.

15 Aralık 1877 tarihinde esirler İstanbul’a ulaştı. Klevezal Avrupa yakasındaki bir kışlada özel bir odaya yerleştirilirken diğer subaylar ve erler Selimiye Kışlası’na yollandı. Klevezal İstanbul’daki Rus esir er ve erbaşın sayısını 450 olarak vermektedir. Subaylar ise 8 kişiden ibaretti.¹⁰⁶ Bazı kayıp subaylar hakkında Osmanlı Devleti’nden bilgi istenmiş; fakat esirler arasında tespit edilememişlerdi.¹⁰⁷ Selimiye Kışlası’nın kirli ve nemli ortamında rahat edemeyen diğer Rus subayları da kısa zaman sonra Klevezal’ın yanına taşındı.¹⁰⁸

Esir subayların II. Abdulhamid’i ziyaretlerinde kendilerine bir miktar harçlık verildi (Klevezal’a 25, diğer subaylara ise 7’şer lira). Yeni padişah ayrıca bütün ihtiyaçların karşılanacağını temin etti. Fakat sonraki bir ay boyunca odalarından çıkmalarına izin verilmediği gibi Klevezal ve Rozov ile gardiyanlar arasında arbeye yaşandı. Klevezal’a nöbetçinin en ağır şekilde cezalandırılacağı söylendi fakat Klevezal asıl suçlunun nöbetçi olmadığını çünkü nöbetçinin savaş esiri ile suçlu arasındaki farkı anlamadığını ifade etmekteydi. Rozov örneğinde ise görevli Osmanlı subayı nöbetçiyi döverek gereğini yaptığını düşünüyordu. Rus esirin durumu üst makamlara şikâyet edeceğini söylemesini ise hiç anlamlandıramamıştı.¹⁰⁹

Bu savaşta Rus esirlerini Almanya Büyükelçisi Prens Heinrich Reuss-Köstritz himaye etti. Alman büyükelçiliğinin iltiması ile esirlerin gözetimi gevşetildi. Çamaşır satın almak ve hamama gitmek için dışarı çıkmalarına izin verildi. Elçilik görevlileri haricinde din adamları da esirlere ilgi duyuyordu. İstanbul’daki İncil Cemiyeti üyesi William Sellar kendilerine cemiyetin kütüphanesini gezdirdi. Zamanla esirlerin Müslüman ziyaretçileri de arttı. Osmanlı subayları Klevezal’a elma, portakal, kuru erik ve kuru üzüm gibi hediyeler getirdi. Macar asıllı bir albay ile Saint-Syr mezunu

¹⁰² Klevezal, 957.

¹⁰³ A.g.e.

¹⁰⁴ A.g.e., 957-958.

¹⁰⁵ A.g.e., 958.

¹⁰⁶ Klevezal, Dombrowskiy, Rozov, Sotskiy, Laskeviç, Suşkov, Sekretev ve Glavatskiy. Savaşın henüz başında Bahriyeli Yüzbaşı Puşçin Kalyoncular Kışlası’nda kalmıştı. Osmanlı ordusu torpido gemisinde görevli olan Puşçin’den Rus donanmasının torpido gücü hakkında bilgi almaya çalışmıştır. Sorgulama kaydı için bakınız, MSA 93 Harbi, 133-0-251; 87-0-73.

¹⁰⁷ Kasım 1878’deki Yelena Muharebesi’nden sonra kendilerinden haber alınamayan Rus subaylar Kolesnikov, Suçov ve Uşkov Osmanlı elindeki subaylar içinde bulunmuyordu. MSA 93 Harbi, 56-0-131. Bulgar alayı zabiti Suşanov’un bilinmeyen akıbeti yine yazışmalara yansdı. BOA HR.SYS 1225-10.

¹⁰⁸ A.g.e., 959.

¹⁰⁹ A.g.e., 960.

bir Osmanlı subayı da ziyaretçiler arasındaydı. Klevezal İngilizce, Fransızca ve Almanca muhtelif yayına da artık ulaşabiliyordu. Klevezal'a Selimiye Kışlası'nda tutulan Rus askerlerini ziyaret ederek ihtiyaçlarını tespit etme izni verildi. Buradaki esirlerin kıyafete ihtiyacı vardı. Ayrıca memleketlerini özleyen esirler, iki basit Rus yemeği olan *şçi* (lahana çorbası) ve *kaşa* (tatlı yulaf lapası) istediler.¹¹⁰

1878 yılının başlarında esirlerin Kütahya'ya yollanması ve buradaki askeri kışlada kalmaları kararlaştırıldı.¹¹¹ Fakat bu karar uygulanamadan barış antlaşması imzalandı. Mart başında imzalanan Ayastefanos Anlaşması'ndan sonra Rus esir subaylar sivil kıyafetler ile serbestçe İstanbul'da dolaşmaya başladı. Klevezal Nisan 1878'de St. Petersburg'a döndü. Rus Çarı II. Aleksandr Rus albaya kendisine İstanbul'da nasıl muamele edildiğini sormuş, Klevezal ise şikâyet etmek için bir sebebinin olmadığını söylemişti.¹¹²

Osmanlı'nın Mutsuz Misafirleri

Esirlere muamelede bazı kırılma anlarından bahsedilebilir. 1828-29 Harbi ile birlikte Bâbıâli savaş esirini korunması gereken muharip unsurlar olarak gördüğünü daha açık bir şekilde ortaya koydu. Kırım Harbi'nde Osmanlı Devleti Hristiyan müttefiklerini ağırladı ve beraber savaştı. Dolayısıyla devlet Hristiyan esire karşı daha dikkatli davranmak zorundaydı. Kırım Harbi sonrasında uluslararası savaş hukuku ile ilgili bazı materyal gelişmeler oldu. Kızılhaç'ın teşekkülü ve Cenevre Sözleşmesi savaş esirini sadece iki devlet arasındaki yerleşik teamüllere bağlı olmaktan çıkardı. Zaman içinde esirler şiddet ya da eşyalarının çalınmasının yerine can sıkıntısı ve kötü yemeklerden şikâyet etmeye başladı. Kendilerini tehdit ve tehlike altında hissederek her an korku içinde yaşayan esirlerin yerini içinde bulundukları şartlardan memnun olmayan daha talepkâr esirler aldı. Bütün bunlara karşın Rus savaş esirlerinin Osmanlı Devleti'nde yaşadığı tecrübelerde devamlılığın daha belirgin olduğu söylenebilir. Devletin esirlere iyi davranma isteği ve mütekabiliyete uygun davranma çabası, görevlilerin resmi söyleme uygun davranmaması, esirlerin hayat şartlarından şikâyetçi olması, esirlerin gönderilebileceği İstanbul'dan daha iyi bir mekânın bulunamaması, Hristiyanlar ile temaslarının stratejik açıdan riskli ve Müslümanlar ile temaslarının ise tehlikeli bulunması 19. yüzyıl boyunca Osmanlıdaki esir askerlerin hayatının ortak özellikleriydi.

İstanbul'a ulaşan esirler isim ve rütbelerini havi listeler ile birlikte Tersane-i Âmire'ye teslim ediliyordu.¹¹³ Osmanlı'nın her bir savaşta elinde tuttuğu Rus esirlerin sayısı yüzlerle ifade edilebilirdi. (Bakınız, Tablo-3) Bu sınırlı sayıdaki savaş esiri büyük oranda lojistik merkez İstanbul'da tutulurken Rusya binlerce Osmanlı savaş esirini ülke içlerinde oldukça geniş bir coğrafyaya pay etmekteydi. İki devletin elindeki esirler arasındaki asimetri 19. yüzyıldaki bütün savaşlar için geçerliydi. Kırım Harbi'nde de durum benzerdi çünkü Rus esirlerin büyük kısmı Fransız ve İngiliz orduları tarafından ele geçirilmişti. Esirlerin rütbesinde de bir asimetriden söz edebiliriz. Gazi Osman Paşa ve Patrona

¹¹⁰ A.g.e., 961-963.

¹¹¹ MSA Osmanlı-Rus Harbi (1877-78), 66-0-17.

¹¹² Klevezal, 977.

¹¹³ Bu çalışmada muhtelif Rus esir gruplarının listelerine ulaşmakla birlikte tamamını içeren tafsilatlı listeler tespit edilememiştir. Tersaneye 1810 tarihinde teslim edilen 51 Rus erin isimlerini gösterir bir liste için bakınız, BOA C.HR 52-2584. 1828-1829 savaşında ele geçirilen esirlerin birçok listesini incelemek mümkündür. 155 esir ve zabitin ismini içeren bir liste için, C.BH 126-6113. 68 esir er ve zabitin ismini içeren bir liste için, C.HR 71-3549. 51 er ve zabiti gösteren bir liste için, C.BH 269-12433. 44 askerin ismini içeren bir liste için bakınız, C.HR 118-5887. 93 Harbi'nde Almanya sefaretinin isteği üzerine Rus esirlerinin listesi Almanya Sefareti'ne verildi. HR.SYS 1233-68; HR.TH 71-93.

Osman Paşa gibi birçok Osmanlı Paşası Rus ordusunun eline geçerken Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca hiçbir Rus generalini esir alamadı. Klevezal'ın başlangıçta general olduğunun düşünülmesi daha özenli bir muameleyi beraberinde getirdi; fakat daha sonra albay olduğu anlaşıldı.

Esirlere muamelede müteakabiliyet aranmakta; Rus esirlere yapılacak iyi muamelenin Osmanlı esirlerinin refah ve güvenliğini artıracak hesaplanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde savaş esirlerinin hayat şartlarının iyileştirilmesi diplomatik bir gereklilik olduğu kadar modernleşme çabasının da bir gereği idi. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti Avrupa hukuk sistemine dahil olmak ve Avrupalı devletler tarafından kabul görmek istiyordu. Bâbiâli, 1865 yılında savaşta yaralıların korunmasını öngören Cenevre Sözleşmesi'ni, 1874 yılında da esirlerin haklarını düzenleyen Brüksel Antlaşması'nı imzaladı.¹¹⁴ Diğer taraftan modernleşmedeki eksiklik ve başarısızlıkların esir askerlere muameledeki pratiğe de yansıdığı anlaşılmaktadır. Devlet politikası esirlere iyi davranılması üzerine bina edilse de bu konuda mutlak bir başarıdan söz etmek zordur.

Rus esir subayların rahatsızlık duydukları durumlar kurumsal bir politikanın değil bireysel davranışların sonuçlarıydı. Osmanlı merkezi hükûmeti esirlere kötü davranılmaması ve esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususlarında sürekli görevlileri uyarıyor, iyi muamelenin Rusya'daki on binlerce Müslüman esirin hayatını iyileştireceğinin altını çiziyordu. Diğer taraftan esirler ile ilgilenen kişilerin özenle seçilmedikleri ve kurumların gerektiği gibi teftiş edilmediği söylenebilir. Rus esirler için görevlendirilen gardiyanların görev tanımının net olmadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden esirleri sıkı kontrol altında tutmaya çalışıyor, gerekli gördükleri durumlarda şiddete başvuruyorlardı. Esirlere nasıl muamele edileceği ile ilgili Rusya tarafı her savaşta bir tüzük hazırlıyordu. Burada alacakları istihkak, yolculukları ve ibateleri hakkında genel bir çerçeve çiziliyordu.¹¹⁵ Osmanlı tarafında böyle bir tüzüğün varlığından haberdar değiliz.

Esirler güvenlikleri için savaş ortamında ve yolculuk halinde Başbozuk askerden uzak tutulmaktaydı. Müslüman ahali ile temasları da olabildiğince sınırlıydı. İstanbul'da dolaşmak istediklerinde tebdil-i kıyafet uygulanıyordu. Esirler sıkı gözetim ve kontrolden her zaman şikâyet etmişlerdir. Esirlere insanî muamelede bulunma isteği ile onları izole etme ihtiyacı Osmanlı Devleti için büyük bir ikilemdi. Osmanlı yönetimi esirleri şehir hayatı içerisine dahil etmekten imtina etmiştir. Hristiyan savaş esirinin Osmanlı'nın Ortodoks nüfusu ile irtibatı devletin güvenliği açısından tehlikeli görülürken, Müslüman nüfus ile teması ise esirin güvenliği açısından riskli bulunmaktaydı. Müslümanların, özellikle kaybedilen savaşlarda düşman askerine karşı hoşgörü ve sempati duymaması şaşırtıcı değildi. Klement, Rozalio-Sošalskiy ve Klevezal'ın İstanbul'a yolculuklarında Müslüman nüfus ile ilgili yazdıkları neredeyse birbirinin aynıydı. Esirlerin gözetimleri ve ihtiyaçları konusunda güvenilir Hristiyan reayadan yardım istenmiş, esirlerin kaçması halinde sorumluluk onlara yüklenmişti.

Savaşın yükünü çeken, savaştan ekonomik ve toplumsal anlamda doğrudan etkilenen İstanbul Rus esirlerini hiçbir zaman sıcak karşılamadı. Esirlerin Anadolu'ya gönderilmesi girişimleri ise istenen sonucu vermedi. Anadolu halkının savaş esirlerine bakışı devlet politikası ile

¹¹⁴ Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*, 222-225.

¹¹⁵ Kırım Harbi sırasında kullanılan tüzük için bakınız, *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii. Polojenie o plenih* (St. Petersburg, 1854).

benzeşmiyordu. Bu yüzden şahısların ellerinde tuttıkları esirlerin serbest bırakılması savaş sonrası diplomasiinin önemli konularından biri olmaya devam etti.

Osmanlı ve Rusya arasında gelişen esir hukuku ile birlikte esaretin şartları özellikle subaylar için iyileşmişti. Esir subayların tayınatı bu durumu açıkça gösteriyordu. (Bakınız, Tablo 1) Esirlerin alkol talepleri de “devletin büyüklüğü gereği” olarak karşılanıyordu. 1828 sonrasında esirler zindan yerine daha konforlu ve sağlıklı kışla, manastır veya ev gibi meskenlere yerleştirilmişti. Rus esirler açık alana çıktıklarında bu yerlerin Hristiyan ahali ile meskûn olmasına dikkat edildi. Adaların izole konumu, Hristiyan ahali ile meskûn olması ve esirlerin ikamet edebilecekleri manastırların varlığı savaş esirlerinin yerleşimi için uygun bulunmasını sağlamıştı. Diğer taraftan paralarına veya eşyalarına el koyulması, şiddete maruz kalmaları önemli şikâyet konuları olmaya devam etti.

Savaş sırasında Rus esirler ile tarafsız devletlerin diplomatik temsilcileri ve İstanbul'daki bazı etkili Levanten tüccarlar ilgileniyordu. 1828-29 Harbi ve Kırım Savaşı'nda Avusturya, 93 Harbi'nde Almanya temsilcisi Rus esirlerin sorunlarıyla ilgilendi. Muhtemelen esirler ile ilgilenmek dinî ve insanî bir vazife olarak prestijli bir uğraştı. Rus esirler ile irtibat kurabilmek için Bâbîâlî'nin güvenini kazanmak gerekiyordu. İstanbul'da ticaretle uğraşan ve uzun yıllar Danimarka'yı temsil eden Alman kökenli Hübsch ailesi böyleydi. Osmanlı Sarayı ve üst düzey Osmanlı görevlileri ile iyi ilişkilere sahip olan Hübschler 1798-1802 Osmanlı-Fransa, 1806-12 ve 1828-29 Osmanlı-Rus harplerinde esirlere yardım konusunda aracılık yaptılar. Kırım Harbi'nde başka bir Levanten tüccar Jacques Alléon ismi ön plana çıktı. Rus aristokrat Anatoliy Demidov'un Rus esirlerine yardım etmek için Avrupa genelinde kurduğu yapıya İstanbul'dan Alléon dâhil olmuştu.

Savaşta esir alınanların tamamı geri dönmedi. Müslüman esirler ya da esir olduktan sonra din değiştirerek Müslüman olanlar teslim edilmek zorunda değildi. Asker kaçakları, özellikle Ruslar için savaşmak istemeyen Leh askerler, muhtemelen cezalandırılma korkusu sebebiyle din değiştirmektedir. Rozalion-Soşalskiy adadaki esirlerin Müslüman olmaları yolunda telkin olduğunu ifade etmektedir. Rozalion-Soşalskiy adadan kaçtıktan sonra yakalananlar haricinde din değiştiren olmadığını yazmaktadır.¹¹⁶ Klevezal da benzer şekilde Rus erlerinin propaganda faaliyetiyle Müslüman yapılmaya çalışıldığını fakat Rusların bu propagandadan etkilenmediğini dile getirmektedir. Rusya Müslümanlarından esir düşenler zaten tartışmasız bir şekilde Osmanlı ordusunun ve toplumunun parçası haline geliyordu.

19. yüzyılda savaş esiri artık suçlu veya köle değildir, devlet korumasında zorunlu ikamete tâbi misafirdir. Savaş esirine muamele insanî bir mesele haline gelmiş; esirlerin ziyaretçi kabul etmesine, maddi yardım almasına, ibadet etmesine izin verilmiştir. Esirler daha konforlu yerlerde tutulmuş, yaşam koşulları iyileşmiştir. Esirlerin savaş sırasında ya da sonrasında salıverilmesi bir norm haline gelmiştir. Osmanlı Devleti esirlere iyi davranmayı büyük devlet sorumluluğu olarak görmüş, sorumlu gardiyan ve askerlerden esirlere iyi davranmasını beklemiştir. Diğer taraftan esirlere muamelede bazen kurallar ve uygulamalar arasında uyumsuzluklar gözlenmiştir. Bu yüzden esirlerin hayatını kolaylaştıran kurallardan ziyade şahsi ilişkiler olmuştur.

¹¹⁶ Rozalion-Soşalskiy, 82.

SONUÇ

Bu çalışma 19. yüzyıldaki Rus savaş esirleri, özellikle de subaylar, hakkında genel bir tablo oluşturmaya çalışmıştır. Osmanlı Rus savaşlarının esirleri hakkında hâlâ az şey biliyoruz. Bu çalışma Osmanlı-Rus savaşlarının cephe gerisini anlamak adına bir adım olarak görülebilir. Osmanlı-Rus savaşlarındaki savaş esirleri, asker kaçakları, casuslar, din değiştirenler, ülkelerine geri dönen ve dönmeyen askerler ve esarette hayatını kaybedenler hakkında yeni çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Askerlerin cephe gerisindeki esaret tecrübeleri Osmanlı ve Rus toplumu arasındaki ilişki hakkında yeni bilgiler ortaya koyarken ordudaki, bürokrasideki ve toplumdaki değişim, dönüşüm ve reaksiyon hakkında daha derinlikli yorumlar yapmamıza yardımcı olabilir.

Tablo 1. Kırım Harbi Sırasında Esir Subayların İstihkakı (Kaynak: İ.DH 288/18091)

	Tereyağı	Kahve	Şeker	Çay	Duhan	Nân-ı aziz /Francele	Taam	Mum
Yüzbaşı	40 Dirhem	5 Dirhem	50 Dirhem	3 Dirhem	50 Dirhem	1 /1	4 sahan (Sabah akşam)	Her gece 1
Mülâzım	40 Dirhem	5 Dirhem	50 Dirhem	3 Dirhem	50 Dirhem	0/2	4 sahan (Sabah akşam)	Her gece 1

Tablo 2. Esirlerin İbatesi (Muhtelif kaynaklardan derlenmiştir.)

1806-12	1828-29	1853-56	1877-78
Tersane-i Âmire Yedikule	Tersane-i Âmire Heybeliada Vaftizci Yahya Manastırı	Tersane-i Âmire (Kalyoncu Kışlası) Kuleli Kışlası Selimiye Kışlası Tophane Kışlası Büyükada'da Aya Yorgi ve Aya Nikola Manastırları Heybeliada'da manastır Kınalıada'da manastır ve sahilhâne Kütahya Çifteler Çiftliği	Tersane-i Âmire (Kalyoncu Kışlası) Selimiye Kışlası

Tablo 3. Rus Savaş Esirlerinin Sayısı (Kaynak: Smiley, *From Slaves to Prisoners of War*; Milovidov, “Russkie voennoplennie”; Klavezal, “Vospominaniya voennoplennogo”)

1806-12	1828-29	1853-56 (Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa elindeki toplam esir sayısı)	1877-78
?	1691	7852 (1267'si sivil)	458

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*
A.AMD 69-56
C.BH 126-6113 269-12433
C.HR 52-2584; 71-3549; 118-5887; 185-9209
HAT 149-6292; 989-41822-E; 1008-42342; 1032-42876; 1057-43499E; 1073-43893; 1355-52977; 1363-53862
HR.TH 71-93
HR.MKT 89-69; 108-66; 113-76; 119-85; 132-79; 195-14
HR.SYS 1225-10; 1233-68; 1352-48; 1355-17
İ.DH 104-5076; 288-18091; 322-20927
İ.HR 112-5462
Y.EE 84-100
Y.PRK.HR 1-62
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Milli Savunma Arşivi (MSA)*
Kırım Harbi 4-11-39; 36-67-10; 46-1-21
Osmanlı-Rus Harbi (1877-78) 9-0-93; 56-0-131; 66-0-17; 87-0-73; 107-0-113; 109-0-181; 133-0-251; 135-0-164
- The National Archives (TNA)*
WO 28-182

Kitap ve Makaleler:

- “İzvestiya o naših plenih v Konstantinopole”, *Morskoy sbornik*, 6 (1856): 127-129.
- “Opisanie semi-mesyachnogo plena russkogo ofitsera v Konstantinopole.” *Sbornik izvestiy otnosyashchysya do nastoyashchey voyni*, haz. N. Putilov, 25 (1856): 8-10.
- “Russkie plennie v Konstantinopole i na ostrove E (Aix), vo Frantsii, v kontse 1854 goda.” *Sbornik izvestiy otnosyashchysya do nastoyashchey voyni, Prilojeniya* haz. N. Putilov, 25 (1856): 3-4.
- [Calthorpe, Colonel Somerset]. *Letters from Head-Quarters, or the Realities of the War in the Crimea*. 2 cilt, Londra, 1856.
- Baudens, Lucien. *On Military and Camp Hospitals and the Health of Troops in the Field*. Çev. Franklin Hough. New York, 1862.
- Duberly, Mrs. Henry [Frances Isabella]. *Journal Kept during the Russian War*. Londra, 1855.
- Düzcü, Levent. “Osmanlı Devleti’nin Avusturyalı Savaş Esirlerine Karşı Tutum ve Politikası (1788-1793).” *Tarih ve Günce. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* 8 (2021), 379-408.
- Erdem, Y. Hakan. *Slavery in the Ottoman Empire and its Demise*. Londra, 1996.
- Hornby, Mrs. Edmund [Emelia Bithynia Maceroni]. *In and around Stamboul*. Londra, 1858.
- Karakulak, Mesut. “Bir Vapurdan 93 Harbine Bakmak: Mersin Vapuru Hadisesi ve Rusya’da Osmanlı Savaş Esirleri.” *History Studies* 12/3 (2020): 1113-1128.
- Klement, Nikolay M. “God v plenu u Turkov.” *Morskoy sbornik* 28/3 (1857), Resmi olmayan kısım: 32-62.
- Klevezal, Vladimir N. “Vospominaniya voennoplennogo.” *İstoričeskij vestnik* (1901 Mart): 950-977.
- Köremezli, İbrahim. “Kırım Harbi Sırasında Rusya’daki Esir Osmanlı ve Müttefik Askerleri (1853–1856).” *Belleten* 77/280 (2013): 983-1030.

- Köremezli, İbrahim. "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013.
- McCormick, Richard C. *Visit to the Camp Before Sevastopol*. New York, 1855.
- Meşçerskiy, Aleksandr V. "İz vospominaniy knyazya A. V. Meşçerskogo. Razmen plenñih v voynu 1858-1856 godov." *Russkiy arhiv* 98/3 (1899): 441-504.
- Meurant, Jacques. "Anatole Demidoff pionnier de l'assistance aux prisonniers de guerre." *Préludes et pionniers: les précurseurs de la Croix-Rouge, 1840-1860*. Haz. Roger Durand, Jacques Meurant, Youssef Cassis (Cenevre, 1991): 95-117.
- Milovidov, B. P. "Inostrannie voennoplennie i Rossiyskoe obşçestvo v godı Krımskoy voynı." *Rossiyskaya istoriya* 5 (2010): 153-164.
- Milovidov, B. P. "Turetskie voennoplennie v Rossii v 1812 g." *Voprosy istorii*. 10 (2008): 91-100.
- Milovidov, B[oris] P[avloviç]. "Russkie voennoplennie v godı Krımskoy voynı." *Vestnik molodıy uşyonyh* 5 (2002): 28-36.
- Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii. Polojenie o plenñih*. St. Petersburg, 1854.
- Poznahirev, V. V. "Evolyutsiya polojeniya Turetskih voennoplennih v Rossii v kontse XVII – načale XX v." *Elektronnyy nauchnyy jurnal Kurskogo Gosudarstvennogo Universiteta*. 19 (2011), <http://scientific-notes.ru/pdf/021-015.pdf>.
- Poznahirev, V. V. "Turetskie voennoplennie v Kurskoy gubernii v period Krımskoy voynı 1853-56 gg." *Kurskiy kray. Nauchno-istoričeskij jurnal*. 126 (2010): 32-39.
- Poznahirev, V. V. "Kurskaya guberniya i Turetskie voennoplennie voyn XIX veka." *Nauchnye vedomosti Belgorodskogo Gosudarstvennogo Universiteta. Seriya Istoriya. Politologiya. Ekonomika. Informatika*. 17 (2011): 151- 155.
- Poznahirev V. V. *Turetskie voennoplennie i grajdanskıe plenñie v Rossii v 1914–1924 gg*. St. Petersburg, 2014.
- Poznahirev, V. V. *Ottomanskıe Voennoplennie v Rossii v period Russko-Turetskoy voynı 1877–1878 gg*. St. Petersburg, 2017.
- Poznahirev V.V. *Turetskie generalı i admirallı v Russkom plenu (XVIII-XX vv.)*. St. Petersburg, 2019.
- Rozalion-Soşalskiy, A. G. *Zapiski Russkogo ofitsera, bıwşego v plenu u Turok v 1828 i 1829 godah*. Harkov, 2011.
- Sandwith, Humphry. *A Narrative of the Siege of Kars*. Londra, 1856.
- Smiley, Will. *From Slaves to Prisoners of War. The Ottoman Empire, Russia, and International Law*. Oxford, 2018.
- Şakul, Kahraman. "What happened to Pouqueville's Frenchman? Ottoman Treatment of the French Prisoners during the War of the Second Coalition (1798-1802)." *Turkish Historical Review*, 3 (2012): 168-195.
- Taki, Viktor. *Tsar i sultan. Osmanskaya imperiya glazami rossiyan*. Moskova, 2017.
- Teplov, V. *Russkie predstaviteli v Tsargrade 1496-1891*. St. Petersburg, 1891.
- Toledano, Ehud R. *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. Londra, 1997.
- Turhan, Fatma Sel. *18. Yüzyıl Osmanlı'da Savaş Esirleri. 'Soltat Vasil İstefan, Uzun Boylu Genç Oğlandır'*. İstanbul, 2018.
- Turhan, Fatma Sel. "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi." *Studies of the Ottoman Domain*, 8/14 (2018), 13-42.
- Turhan, Fatma Sel "Conversion of War Captives in the Ottoman Lands During the Eighteenth Century: Rules, Applications and Abuses", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26/4 (2024), 524-541.